

Віктор Мойсієнко
СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКОГО НАРІЧЧЯ У XVI –
XVII ст. Іменник.

У статті проаналізовано іменниковий словотвір на основі пам'яток із північноукраїнського ареалу XVI – XVII ст. Відзначено найголовніші тогочасні дериваційні моделі, продуктивні й малопродуктивні засоби словотворення. Матеріали, засвідчені в писемних пам'ятках порівняно із фактами сучасної діалектології.

Ключові слова: *історичний словотвір, діалектна дериватологія, словотвірні моделі в синхронії та діахронії.*

У царині дослідження історичного діалектного словотвору досягнень в україністиці небагато. Передовсім варто виокремити низку студій Василя Німчука й Петра Білоусенка та їхніх учнів, які студіюючи історичний український словотвір, спорадично виокремлювали й діалектні ареали. Зрештою, ще в 1993 році в докторській дисертації «Історія суфіксальної системи українського іменника. Назви осіб чоловічого роду» П.Білоусенко зауважував, що дослідження історичного діалектного словотвору лише розпочинаються, проте перспектива таких студій очевидна, оскільки діалектні особливості, наприклад іменника, виявлені навіть на найдавнішому писемному етапі [3, с. 13].

Творення слів, засвідчене в північноукраїнських пам'ятках від найдавнішого періоду, відображає процес становлення успадкованих з попередніх мовних епох похідних дериватів та витворення нових на власне українському мовному ґрунті, зокрема й під впливом чужих мовних систем.

Північноукраїнські словотвірні діалектні риси зокрема, як і українські загалом вивчені фрагментарно, досі немає узагальнювальної праці з діалектної дериватології. Тому цілісної уяви про поліські особливості в цій царині скласти важко. Усе ж на основі опублікованих матеріалів учені зауважували, що досить чітко своїми словотвірними рисами виділяються південно-західні діалекти, меншою чіткістю характеризуються поліські [2, с. 90]. Наявні матеріали з АУМ, капітальної праці Г.Аркушина про західнополіський словотвір та окремих публікацій усе ж дають можливість зробити певні узагальнення й щодо північноукраїнських словотвірних особливостей.

Властиво поліських розмовних словотвірних моделей загалом виокремити важко. Особливості такі, як правило, пов'язані із оригінальними фонетичними рефlekсами, які справляють враження оригінальності дериватора: (зхпл) -ейк- ли¹гейкий, -ек-¹вепрек, -етпуру¹с'ето [1, с. 30-31].

Можливо, до західнополіських виразних іменникових суфіксів варто віднести -иско-/ -ис'ко- (-виск-, -ниск-, -ск-), який для цих говірок значно активніший: гор¹охвиско, л'у¹диска, хатниско, коровс¹ко [1, с. 34] та -ух-: воро¹бух, шча¹вух [АУМ II, к. 143]. Зрештою, саме в північноукраїнських, переважно західнополіських, текстах виявлено деривати з суфіском -иск-: оцѣписком 221 – ЛК 1561, прозвиском 141, на врочиску 146 зв. – Вижда, на³ви^ска 66, станови^ска 128 – ЖК 1590, 1635, (в) веретиско 20 – Лік.

Значна кількість специфічних діалектних словотвірних рис пов'язані із більшою чи меншою продуктивністю певної словотвірної моделі щодо називання тих чи інших реалій

міркування цілком стосуються й досліджуваних нами північноукраїнських текстів. У найдавніших поліських пам'ятках конфесійного стилю та ділової писемності найчастіше подибуємо деривати на *-ньε*: знаменьє 14 – ЛЄ XIV, докончаньє 38, целованьї 70, по оуздвиженьї 70, хрещеньє 74, у нашємь опеканью 101 – Г XIV, исправлѣньї 32 – Четья 1489; поодинокі випадки на *-ниε*: млѣрдїє и по(ж)данїє 98, на основание и сожыждение 129 – Г XIV, черєз бєрєстїє 2 – Розов, Повчѣнїє 32 – Четья 1489; зрідка трапляються на *-нє*: кѡ вижывеню 129 – Г XIV.

Для поліських авторів (писарів, набірників), складається враження, не було жодних обмежень при творенні іменників за такою моделлю від дієслів. Причому, від безпрефіксальних мотиваторів новотворів значно менше: дякованє 306, соромоченє 307 – КА, в держаню 3, гамованя 6, будованєм 9, в будовани 240 зв., пуцаня 12 зв., станя 13 зв., єднаню 19 зв., мовєни 22, хованя 32 зв., на зимованє 33 зв., сєдєнє 58, ку граничєню 68 зв., за жєданѣмь 232 зв., старєню 241 зв., ѡт даня 251, пиля 155 – ЛК 1561, бра^ня 42, рубаню 113, кова^ня 190 су^жє^ня 92, будова^ня 53, би^тя 139 – ЖК 1590, 1635, з^ккрыта^нє ‘скриготіння зубами’ 32, на бачєню 177 – Лік., рєчєнє 250 – ЗЗК 1572, стогнан^нємь 36 – Лямент 1628. Набагато більше субстантивів утворено від префіксальних дієслівних основ¹: (*рос-/роз-*) заросказанємь 1, розровнанє 9, розширєнє 50 зв., на розмышленє 56 зв., розогнанє 135, розобранє 248 зв., (*ω-*) ѡсватченє 3, ѡповєданє 3, ѡмєшканє 14, на ѡгледанє 55 зв., (*ω-*) одержанє, омєшкованє, описанє 306 – КА, (*ѡт-/ ѡд-*) при ѡтдаваню 58, ѡтнатє 75 зв. – ЛК 1561, ѡ^дправова^ню 90 – ЖК 1590, 1635, (*ѡб-*) за ѡбсыланємь 76, на ѡбвоженє 91 зв., ѡбдарованємь 125, ѡбовазанє 210 зв., за ѡбоспанѣмь 241 зв., (*у-/в-*) увазаня 3, впоминанємь 54, ѡ вєханє 74 зв., за вмоцованєм 90 зв., ѡ вєжчанѣмь 242 зв., взатє 174 зв. – ЛК 1561, утяженє^м 92, убра^ня 50 – ЖК 1590, 1635, (*з-/с-*) зрозумєнє, зодноченє 306 – КА, под страчєнємь 19 зв., зранєню 64, на смєркани 63, на смєрканю 122, знайдєнє 68 зв., по зєханю 113 зв., схованя 137 зв., скупованє 139 зв., збитя 30 зв., збитє 104 – ЛК 1561, скасованя 90 – ЖК 1590, 1635, (*со-/зо-*) сознанє 3, зопсованє 95 зв. – ЛК 1561, зобра^ню 49 – ЖК 1590, 1635, (*за-*) забурєнє, затменє, затраченє 306 – КА, (*вы-*) вызволенє, выкладанє, выхованє 306 – КА, по выєханю 7 зв., по вычитаню 9, на выхованє 18 зв., по вычтєню 24 зв., при выдаваню 53, вызнанє 58 зв., по выделєню 66, на выдєржанє 70 зв., дла выздоровєня 75, по выгнаню 137 зв., дла вывожєня 140, дла вышинкованя 233 зв., на выштѣи 220 – ЛК 1561, вымазаня 109, выграблє^ня 49, выведє^ня 106 – ЖК 1590, 1635, (*до-*) доконченє, досветченє 306 – КА, (*на-*) нарожєнє 9 – ЛК 1561, начи^ня 48 – ЖК 1590, 1635; (*за-*) при заховани 11 зв., застановєнє 18 зв., заложєнє 18 зв., задєржаня 23 зв., ѡ забранє 28, по застрєлєню 91 зв., при замордованю 114, в захованє 138 зв., запоможєня 239, завитѣ 235 зв. – ЛК 1561, записаня 113, записува^ню 49 – ЖК 1590, 1635, (*по-*) ѡ поровнанє 19 зв., ѡ покраденє 25, ѡт поданя 88 зв., почєртєня 118 зв., подєланя 135, постановєня 137 зв., позволєня 137 зв., помєшканє 140, покажєнє 154 зв., в попасєню 165 зв., поволоканє 218 зв., на початю 57, ѡ пожатє 194 – ЛК 1561, починє^ня 51, по^нманю 158 покошє^ню 113 – ЖК 1590, 1635, (*под-*) по^днєсє^ня 91 – ЖК 1590, 1635, (*при-*) ѡ приложєнє 28, кром

¹Л. Полюга таких віддієслівних абстрактних іменників в українських пам'ятках XIV – першої половини XVII ст. наводить близько 700 (Див. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К., 1991. – С. 84).

припу́ження 34 зв. – ЛК 1561, при́луха^ня 91 – ЖК 1590, 1635, (*пере-*) пере́нагаба́ня 51, *о* пере́жча^н□93 – ЛК 1561.

Значно менше в північноукраїнських текстах виявлено іменників, утворених за цією моделлю від інших частин мови (іменників): свини 7 зв., каменя 71, сосоне 257 зв., *платя* 33, брата 116 зв., *весе́ля* 137, *приви́ля* 137 зв., *межи прова́ля* 174, подле́ подво́ря 9, в колодах 70 зв., *волоши́я* 33 зв., друче́мь 86 зв., збо́жя 118, волосе́ 94 зв., *в столпъ*□204, дубе́ 257 зв., (прикметників) здоро́вля 8 зв., дла́ све́домя 10 зв. Засвідчено небагато конфіксальних дериватів з фінальним компонентом *-ьє*, <(-їj-): подле́ за́пястя 16 зв., *на* пере́дме́сто 142, зголове́ 231 зв., *взголове́* 145 зв., *по залле́чу* 161.

До продуктивних також треба віднести утворення з суфіксами:

-ость-: назви предметно-абстрактних понять, ознак. Утворення з цим суфіксом відомі ще від праслов'янської доби, були поширені в давньоукраїнській мові, але активність творення іменників за цією моделлю особливо зросла від XIV ст. Багато таких дериватів властиві не лише українській мові, але й загалом іншим мовним системам, передовсім польській та чеській [4, с. 95]. Особливо це твердження стає актуальним для періоду пізнього середньовіччя – XVI – XVII ст. Більшість таких новотворів відприкметникового походження: хитро́сти 97 – Г XIV, вонно́сть, горко́сть, до́лгость, зло́сть, лю́дско́сть, наго́сть, незбо́жно́сть, облудно́сть, ос-ло́сть, см-ло́сть, тихо́сть, хти́во́сть, щиро́сть 304 – КА, трудно́сти 3, вла́стност 3 зв., бы́тно́сти 4, вла́стиво́ст 5 зв., ма́єтно́ст 6; ве́чно́ст 9, све́домо́стю 9 зв., со́вито́сти 12 зв., в-до́мо́сти 20 зв., недоро́сло́стю 22 зв., *пилно́ст* 26 зв., *не́вчи́но́ст* 28, *жи́вно́сти* 33 зв., ве́чи́сто́стю 34 зв., пово́лно́ст 55, бли́зко́ст 68, за не́дба́ло́стю 70 зв., по́винно́ст 135, сва́то́стеи 137 зв., тве́рдо́сти 137 зв., *ле́жко́ст* 181, гото́во́ст 200 зв., при́кро́сти 229, спроти́вно́ст 233, *справе́дливо́ст* 237, ро́вно́ст 247, скло́нно́ст 262 зв., *коро́тко́ст* 264, дла́ в-ро́ности 269 зв. – ЛК 1561; *тя́жко́сти* 9, зви́кло́сти 74, *пе́но́ти* 97, *нале́жко́сти* 141 – ЖК 1590, 1635, *глубо́ко́сть* 5, *высо́ко́сть* 6, *ве́лико́сть* 20, *сро́ко́сть* 34, *инакшо́стю* 5 – Лік.; значно менше від субстантивного: *ма́лно́сти* 140 зв. – ЛК 1561, *жи́зно́сти* *Реторика* – Евхар.; від числівникового: *ко́лко́со́т* 3 зв. – ЛК 1561.

-ство-: назви збірних понять, що позначають людський колектив: во́инство 19 – Четья 1489, *пото́мство* 7, *малже́нство* 54 зв., *ма́лжо́нство* 137, *шлахе́тство* 134, *па́нство* 191, *товари́ство* 47, *посе́лство* 49 – ЖК 1590, 1635; назви територій, держав, поширення чийхось прав: *вло́дство* 139 зв. – ЛК 1561, *воево́дство* 44, *приста́вство* 47, *короле́вство* 63 – ЖК 1590, 1635; назви абстрактних понять за різними мотивувальними частинами мови: злод-йство 86 – Г XIV, *досто́инство*, *мно́жество*, *та́инство* 19, *оуби́иство* 22 – Четья 1489, *блюзни́рство*, *злочинство*, *лакомство*, *лекарство*, *любо́д-йство*, *похл-бство* 310 – КА, *не́послу́шенство* 4 зв., *драпе́зство* 7 зв., *не́поспе́шенством* 19 зв., *пору́ченство* 58 зв., *краде́жство* 76, *о* *заби́иство* 114, *не́безпе́ченство* 137 зв., *на* *повино́ватство* 149 зв., *доброде́йство* 161 зв., *на* *те́селствє* 195, *о* *бавате́лством* 214, *вбо́зствє* 223 – ЛК 1561, *доброде́нствъ* 103, *набоже́нства* 96, *неве́рство* 174, *мно́зство* 48 – ЖК 1590, 1635; *роба́чствъ* 32, *балво́хва́льство* 96, *безсто́удства* 71, *благослове́нства* 160, *бога́чство* 133 – Лік;

-ць-: цей суфікс найчастіше в поліських пам'ятках використовувався для позначення осіб за соціальним станом, різними видами діяльності, поведінки тощо: *радца́ми* 12, *на* *сыно́вца* 13 зв., *до* *кравца* 17, *посла́нец* 20 зв., *истца* 32, *хлопе́ц* 62, *старе́ц* 79 зв., *молоде́ц* 111 зв., *старе́ц* 225 зв., *вино́ватцом* 32, *злочинцо́в* 141 – ЛК 1561; *стрельца́ми* 188, *злочи́нцу* 69, *дозирцо́в* 173, *посла́нцы* 128, *на́ланцы* 135 – ЖК 1590, 1635. Суфікс *-ць* активно використовувався поліщуками для творення демінутивів до антропонімів: *Богданца* 5, *Ждане́ц* 136 зв. – ЛК 1561; до назв тварин: *же́ребе́цовъ* 54 – ЖК 1590, 1635. За допомогою цього суфікса утворені чисельні апелятиви на позначення неістот: *в* *дворцы* 5, *гостинцо́м* 17, *че́пец* 35 зв., *на* *ме́стцы* 139 зв. – ЛК 1561, *соло́нца* 48, *дво́рца* 54,

копцями 168 – ЖК 1590, 1635 та ін. Словотвірна модель із праслов'янським дериватором *-ьца*, поширеним ще в киеворуський період [Білоусенко 1993, с. 40], в сучасних східнослов'янських мовах продуктивною не стала, однак в аналізованих поліських текстах таких утворень багато: *забица* 37 зв., *через приводцу* 130 зв., *державцы* 135, *шкодцов* 79 зв. – ЛК 1561; *побо^рцу* 94, *зра^дцу* 49, *де^ржа^вцы* 118, *пода^вца* 186 – ЖК 1590, 1635. Деривати – *зе^мсцы* 122, *киє^всцы* 122 – ЖК 1590, 1635, треба думати, утворені за польським зразком /пор. п. *mieleniewscy* ‘меленівці’. Типова українська модель мала б бути *земці* див. *земець* ‘житель якоїсь землі, країни, держави’ [Білоусенко 1993, с. 39];

-иц-: назви істот/неістот жіночого роду: *речица* /н.п./ 75, *околица* 76, за такою ж моделлю утворено новотвір від мотиватора *корол* – *королицы* 98 – Г XIV, *землицу* 59 – Г XV, в *темницю* 71 – *Четья* 1489, *трудници* бжїи 71 – *Четья* 1489, *небожчица* 18 зв., *ключницу* 35 зв. – ЛК 1561, *куницями* 50, *ялови^н* 73 – ЖК 1590, 1635, *слджебниц-* 5, *паница* 12, *блоудницѣ* 100 – Лік, *рукавицы* 1, *пивницы* 6, *пшеницы* 7 зв., *ручницу* 8, *розницы* 18 зв., *оконницы* 72, *обѣтницу* 95, *тканиц* 137 зв., *жупицы* 141 зв. – ЛК 1561; *ульяниц* 63, *кади^нница* 60, *све^тлицы* 108, *ку^зницы* 190 – ЖК 1590, 1635; ускладнені варіанти цього ж суфікса *-овн-иц-* з такими само значеннями: *шмыкго^вницы* 48, *гако^вницы* 48, *пу^лгако^вницы* 48, *порохо^вницы* 62 – ЖК 1590, 1635;

-аньк-/-яньк-: назви осіб жіночого роду від іменників на позначення осіб чоловічого роду: *панича^нка* 58, *меща^нки* 65, *воевода^нки* 79, *стрия^нки* 188 – ЖК 1590, 1635.

-ич-: у найдавніших поліських грамотах маємо похідні із цим суфіксом на позначення жителів міста: *к м- стычемъ* /Д.мн./ 23 – Г XIV. Від особових номенів утворені назви із значенням ‘нащадок, спадкоємець особи’, згаданої в основі твірного слова: *старостич* 196 зв., *отчича* 104, *хоружич* 196 зв. – ЛК 1561, *де^личомъ* 42, *воеводичо^в* 71 – ЖК 1590, 1635, а від збірних назв осіб – назви осіб із значенням приналежності до колективу, названого основним іменником: *шляхтичу* 86 – Г XIV, *шля^хтича* 54, *родич* 95 – ЖК 1590, 1635;

-ин-: цей продуктивний від праслов'янської мови-основи суфікс активно використовували поліщуки в різні періоди для номінування різних реалій. Назви осіб жіночої статі: *господына* 145; назви тварин: *животину* 170, *кобылину* 220 зв., *дробины* 20 зв. – ЛК 1561; назви рослин: *лозины* 129; назви податків: *волошину* 35 – Г XV, за *головшину* 4 зв., *волошину* 7 зв., *подышину* 7 зв., *пошлинами* 11, *отб- жщины* 81 зв., *з дѣсатины* 157, *кром броварщины* 234; різні локативні назви: *паренины* 136, *пашнина* 195 – ЛК 1561, *целины* 49 – ЖК 1590, 1635; інші назви: *причина* 11 зв., *рогатинами* 15, *днину* 136, – ЛК 1561, *солонены* 5, *слонины* 292 – ЖК 1590, 1635, (над) *поганина* 26 – Лік.; *-изн-*: *готови(з)ною* 46 – Г XV, *серебшизну* 11 зв., *материзну* 83 зв., *готовизны* 125 зв., *в ыстизнѣ* 205 – ЛК 1561, *отчи^зна* и *д- ды^зна* 39 – ККр.

До непродуктивних віднесемо словотвірні моделі з суфіксами:

-д-: *кривды* 135,

-ар-: *гончар*, *л- кар* 303 – КА, *писар* 138 зв. – ЛК 1561, *пушкар* 249 – ЗЗК 1572, *писаром* 72, *свинаро^в* 81, *печата^р* 130 – ЖК 1590, 1635;

-ач-: *орач*, *выкладач*, *проповедач* 303 – КА,

-аль-: *род. мн. ковалю^в* 190 – ЖК 1590, 1635;

-ик-: *мужиком* 136 зв.,

-ак-: *жабраком* 55 зв.,

-тель-: *приятелеи* 12 зв. – ЛК 1561, *сотворитель* 251 – ЗЗК 1572, *бавителя* 183, *обывателевъ* 94, – ЖК 1590, 1635;

-ьб-: *прозбою* 9, *личбы* 11, *селитбу* 123 – ЛК 1561, *стре^лбу* 48, *слу^жбу* 71 – ЖК 1590, 1635;

-об-: *жапобою* 12 зв.,

-от-: *соромота*, *широта* 304 – КА, *истоты* 12 зв. – ЛК 1561, *роботами* 104 – ЖК 1590, 1635;

-иш-: городище 20, побоища 161 – ЛК 1561, про³вища 44 – ЖК 1590, 1635, на судищи 250 – ЗЗК 1572;

-ощ-: *радощами* 71 – Четья 1489, в *орощах* 248 – ЛК 1561,

-еж-: грабежи 135, *чєртежи* 142 зв.;

-ечк-, -очк-, -ячк-: *имєнячъка* 140, *скрынєчка* 140 зв., з *мєшєчком* 200 зв. ЛК 1561, по улочку 188 зв. – КВжв.,

-яг-: *блудаги* 268 зв. – ЛК 1561,

-ив-: *прядива* 166 – ЖК 1590, 1635; -

-ух-: *свєкрУхи* 166 – ЖК 1590, 1635;

-єсть-: *бол- сть* 39, *болєсти* 106 – Лік,

-знь-: *приязнъ* 53 – ЛК 1561, *болзнь* 106 – Лік,

-л-: *поила быдлу* 102,

-ун-: *опєкуна* 101 – ЖК 1590, 1635,

-ост-: *старосты* 42 – ЖК 1590,

-овл-: *годовли* 78 зв. – ЛК 1561. Іменник *годовля*, треба думати, є власне українським утворенням², оскільки не виявлений у словниці цього періоду ні білоруської, ні російської, ні польської мов. Поява цього деривата пізніше в польській мові потрактовується як українізм [Ваїkowski, I, с. 529]. Іменник *братанич* – з братаничом 62 зв. ЛК 1561 – формально мав би бути утворений від твірного *братан*, однак ні в досліджуваній пам'ятці, ні в інших текстах цього періоду подібного деривата не виявлено. Цікаво, що в українських та білоруських текстах трапляються найрізноманітніші похідні від мотиватора *братан*: *братанєкъ*, *братанокъ*, *братанецъ*, *братаникъ*, *братанка*, *братанна* [СУМ XVI – XVII, 3, с. 52; ГСБМ, 2, с. 194-195]. Можливо, уже в час написання книги мотиватор *братан*, який активно вживався в текстах періоду Київської Русі, з ужитку вийшов. У документі з Луцька 1558 р. зафіксовано іменник *братеникъ* [СУМ XVI – XVII, 3, с. 52], де твірним мало б бути ніде не виявлене *братен*? Невипадково Г. Аркушин, характеризуючи сучасну західнополіську систему словотворення, похідні *братанецъ*, *братанка* подає як утворення з суфіксами *-анецъ*, та *-анк-(а)* відповідно [1, с. 52, 55], оскільки волиняки ці слова наразі вже жодним чином не пов'язують із мотиватором *братан*, а винятково з *брат*. Додамо, що й у XVI ст. жителі Західного Полісся, очевидно, слова *братан* 'небіж, син брата' також уже не знали. Засвідчений у пам'ятці дериват – на сыновца 'син брата' 13 зв. – активно вживається на Західному Поліссі й тепер [Аркушин 2000, 2, с. 145].

Так само не засвідчено в жодному східнослов'янському історичному лексиконі слово – з доимом, значення якого можна встановити хіба з контексту: Которыи люди для великого драпезства вс- з доимом хочут поити проч 8. Очевидно, йдеться про заборгованість. У пам'ятках російської мови XVII ст. і дієслово *доимати*, й девербатив *доимка* вжиті відповідно зі значеннями 'добирати те, чого не вистачає' та 'заборгованість' [Сл.РЯ, 4, с. 288]. Мабуть, і волинське *дойм* слід пов'язувати з давнім *доймати*.

Називання мешканців за місцем проживання за допомогою суфікса *-ан-*, *-ян-*, очевидно, було поширеним у мовленні волиняків: *мєщанина* 147, *радомышланє* 111 – ЛК 1561, *мєсчаны* 44 – ЖК 1590, 1635.

Небагато іменників утворені префіксальним способом: *пасынки* 15 зв., *прєзыски* 18 зв., *небытности* 84, з *двєма прихижки* 195 – ЛК 1561, *небє³пє^чно^{ст}* 44, *неволи* 69, *невурожаємь* 94 – ЖК 1590, 1635, *ω^тволоки* 41 – ККр.; складаням: *полугрошники* 36, *по(л)года* 46 – Г XV, *полреки* 11, *в полумили* 78 зв., *полтрет-* 135 зв. – ЛК 1561, *польо^сма^чки* 160, *по^лфа^ски* 160 – ЖК 1590, 1635; *мужобойца*, *рукописанє*, *доброреченє*, *чужоложницею*, *светокрадци* 297 – КА, *рыболовов* 129 зв., *мужебойца* 8, *четвертол-тков* 21 зв. – ЛК 1561,

² У пам'ятках української мови в формі *годовл-* – *абы годовл-* *была* (Н. одн.) слово засвідчене в 1512 р. (Див. Словник української мови XVI ... – Випуск 3. – С. 245).

золотоглаво^м 60, милосе^рдя 116, самопалами 136 – ЖК 1590, 1635; чар^ннокни^жники 15, братоненавистником□119 – Лік.; конфіксацією: понед- лникъ 80 – Г XIV, поручнико(в) 97 – Г XIV, приселникъ 52 зв. – ЛПС., за наидоване^м 248 – ЗЗК 1572, запястя 16 зв., поминки 21, паробков 33 зв., пожитки 71, подсуєдка 163 зв., прикадков 195, подтєлок 195 – ЛК 1561, набє^рьками 50, по^дсви^нко^в 82, по^дсу^дко^м 58 – ЖК 1590, 1635; в доживо^тю, тут ‘в доживанні’ 36 зв. – ККС.

Безафіксні новотвори успаdkовали давньоукраїнську продуктивну модель, які, як і в минулому, поділяються на дві узагальнені семантичні групи: 1) ‘носій процесуальності ознаки’ та 2) ‘опредмечена дія або стан’ [Білоусенко П. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К., 1998. – С. 23]. Субстантивів першої групи в аналізованих поліських текстах виявлено небагато: послоухъ ‘свідок’ 20 – Четья 1489, слуга 1зв., воєвода 1 – ЖК 1590, 1635. Значно більше іменників другої групи: сварь 86 – Г XIV, ѿказ 4, выроку 4 зв., втиски 6 зв., до погребу 7 зв., вступу 9, вступу 10 зв., наклады 11, спокою 13, впор 14, подписомъ 24 зв., довод 31, ку ѿтводу 43 зв., переказу 51, выездъ 68 зв., на послугах 90, змовы 108 зв., по вымеру 118, до испаси 128 зв., заповед 130 зв., выделу 132, ѿгород 136, росаду /тут розсада/ 136, наиму 136, в опеце 137, ѿтвоед 137 зв., заставы 137 зв., розмовы 142 зв., прокосы 149, в перегороды 151, под присудомъ 171 зв., зьрубы 204, выкладов 224, вымыслу 233 зв., горожу (ім. Зн.одн.) 245 зв., после забору 237, дла переєзду 250 зв. – ЛК 1561, перегорода 48 – Лік., кры^к, ѿкры^к 45 – ККС та ін.

Активність різних морфологічних словотвірних моделей у північноукраїнських пам’ятках призводила до появи кількох варіантів на позначення одного поняття. Так, для вираження процесу опитування писарі могли вживати синоніми: ѿпыт (< опытати) 260 зв., ѿпытане (< опытати/опытанный) 111 зв., за ѿпытыване^м (< опытувати) 193 зв.

Неморфологічне словотворення в поліських текстах виявлено значно рідше. Лексико-синтаксичний спосіб: змертвхвстане, лядашто, злод- й 297 – КА, сегодна 55, сеножатми 77 зв., нєв- сту 138 зв., злод- євь 141, доброд- ю 197, Точивеки /назва села/ 175, з Добрыводою /назва присілка/ 238 зв. Окремо тут варто виділити числівники на позначення другого десятка, десятків, сотень, де процес лексикалізації вже завершився: патнацат 25 зв., ѿсмыдєсат 140 зв., патсот 10 зв. та ін.; морфолого-синтаксичний: мостовое ... почопъное 47 – Г XV, державчиная крєвская 40, подданныи его 76, воротныи 84, мел мн- врочистого платити 95, ѿгневою хоры 256 зв. – ЛК 1561, ‘□□□□□□□□44 – КМ 1539, братовою 179 – ЖК 1590, 1635. Іменник *дядинои* 261, дядиную 263 зв. – ЛК 1561, треба думати, відмінювався ще в мовленні волиняків за зразком займенникових прикметників, оскільки сучасна парадигма слова *дядина* – *дядини* – *дядину* в тексті пам’ятки не виявлена. У Луцькому Псалтирі 1384 року зафіксовано таку фонорморфологічну структуру іменника *голуб*: голуубий – яко голуубий полєчу 69 – ЛПС.

У пам’ятках засвідчено багато не збережених у більшості поліських говірок непохідних іменників, у яких з плином часу відбулося ускладнення основи: миса (яко в мис- [ЛПС., с. 103 зв.]), фортах [ЖК 1635, с. 258], шисть кур [ЖК 1590, с. 4 зв.], гус ѿдну взєли [ЖК 1635, с. 293 зв.], хуста [ЖК 1611, с. 34], шкатулы [ЖК 1635, с. 247], хлопов [ЖК 1605, с. 16 зв.], шиб ‘шибок’, кватера ‘кватирка’, куфа ‘діжечка, кухоль’ [КЗ, с. 25], града ‘грядка’ — цыбули град шєст [Волинь XVI, с. 275], фляша цынова ‘пляшка’ [Волинь XVI, с. 571].

Література

1. Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору / Григорій Аркушин. — Луцьк, 2004.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К., 1980.
3. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. — К., 1993
4. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. — К., 1991. — С. 79.

Джерела

- Аркушин 2000 — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. /Г. Аркушин. — Луцьк, 2000.
- АУМ — Атлас української мови : у 3 т. — Т. I. — К. : Наук. думка, 1984. — 498 с.; Т. II. — 1988. — 520 с.; Т. III. — 2002. — 267 с.
- ВК 1570—1577 — Волинські грамоти XVI ст. / уряд. В. Задорожний, А. Матвієнко. — К., 1995.
- Волинь XVI — Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. — Вип. I. Волинь XVI ст. / уряд. В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук та ін. — К., 2014.
- Г XIV — Грамоти XIV ст. / уряд. М. М. Пещак. — К., 1974.
- Г XV — Грамоти XV ст. / уряд. В. М. Русанівський. — К., 1965.
- Грінченко — Словарь української мови / урядкував, з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко : у 4 т. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958—1959.
- ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы. — Вип. 1—28. — Мінск, 1982—2008.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. — Тт. 1—6. — К., 1982—2012.
- ЖМ 1531—1538 — Справи Жидичинського монастиря // НБУ ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. Копії другої половини XIX ст. — Ф. II, спр. 22613. Из связки подлинных документов Жидичинского монастыря, хранящихся в Комиссии, №№ 1—17.
- ЖЄ — Трипольский Н. Волинское рукописное Евангелие XVI в. // Мойсієнко В. Українська пам'ятка з виразними ознаками живого мовлення / Віктор Мойсієнко // Волинь-Житомирщина. — № 11. — 2003. — С. 187—203.
- ЖК 1590, 1635 — Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. Мойсієнко. — Житомир, 2004.
- ЖК 1605, 1609, 1649, 1650 — Актова книга Житомирського гродського уряду 1605 року / підгот. до вид. В. Німчук, В. Русанівський К. Симонова, В. Франчук // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. — К., 1981.
- ЖК 1611 — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / підгот. до вид. А. Матвієнко, В. Мойсієнко. — Житомир, 2001.
- ЖК 1614 — Яковенко Н. М. Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст. / Н. М. Яковенко // Український археологічний щорічник. — Вип. 2. — К., 1993. — С. 169.
- Заг. Д. — Василь Загорівський. Духовное завѣщаніе // Українська література / за ред. В. Л. Микитася. — К., 1988. — С. 167—184.
- ЗЗК 1572 — Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині / І. Тесленко // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2009. — Т. 19. — Кн. 1. Додатки. — С. 248—257.
- ГУМ М — Історія української мови. Морфологія / відп. ред. В. В. Німчук. — К., 1978.
- КА — Огієнко І. Українська літературна мова XVI століття і Крехівський «Апостол» 1560 року / І. Огієнко. — Варшава, 1930.
- КВжв. — Виживська міська книга XVII ст. / підгот. до вид. І. Царалунга. — Житомир, 2015.
- КК 1584, 1595, 1599, 1600, 1638 — Книга Київського підкоморського суду (1584—1643) / підгот. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. В. Німчук та ін. — К., 1991. — С. 57—60, 60—68, 106—122, 124—162, 167—172, 173—191.
- ККС — Книга Кременецького замкового суду 1578 року. Зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. — Ф. 22, оп. 1, спр. 2.

- Кл. См. — Герасим Смотрицький. Ключ царства небесного / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. — Житомир, 2005.
- КП — Німчук В. В. Київський Псалтир 1397 р. — пам'ятка північного діалекту української мови // Український діалектологічний збірник. — Кн. 3. — К., 1997. — С. 218—230.
- ЛГ 1500, 1519 — Німчук В. В., Яковенко Н. М. Дві волинські грамоти (1500 р. і 1519 р.) / В. В. Німчук, Н. М. Яковенко // Мовознавство. — 1989. — № 1. — С. 68—71.
- ЛЄ — Луцьке Євангеліє. Видання факсимільного типу. — К., 2011.
- ЛК 1561 — Луцька замкова книга 1561 року / підгот. До вид. В. Мойсієнко, В. Поліщук. — Луцьк, 2013.
- Лік. — Лікарство на оспалый умысль чоловічій. — Острог, 1607 // Відділ стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В. Вернадського. Шифр: Кир. 794.
- ЛПС. — Луцький Псалтир 1384 р. Видання факсимільного типу. — К., 2013.
- Никончук Атлас — Никончук М. Лексичний атлас правобережного Полісся / Микола Никончук. — К. — Житомир, 1994. — 200 карт.
- Одрехови — Акти села Одрехови / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський. — К., 1970.
- ОК 1678 — Книга Овруцького замкового уряду 1678 року / підгот. до вид. О. Макарова. — Житомир, 2013.
- СПГ — Лисенко П. С. Словник поліськихговорів / П. С. Лисенко. — К., 1974.
- Сл. РЯ — Словарь русского языка XI—XVII вв. — Вып. 1—28. — М., 1975—2008.
- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. : у 2 т. — К. : Наук. думка, 1977—1978.
- СУМ XVI—XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Вип. 1—15. — Львів, 1994—2010.
- Тимченко XV—XVIII — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст. / Є. Тимченко ; підгот. до вид. В. Німчук, Г. Лиса. — Кн. 1. — К. — Нью-Йорк, 2002; Кн. 2. — К. — Нью-Йорк, 2003.
- УК XVI—XVIII ст. — Дидик-Меуш Г. Українські краєвиди XVI—XVIII століть. Слово. Текст. Словник / Г. Дидик-Меуш, О. Слободзяник. — Львів, 2015.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. — М., 1986—1987.
- Четья 1489 — Німчук В.В. Українська Четья 1489 року. — Житомир, 2015.
- Wańkowski — Andrzej Wańkowski. Etymologiczny słownik języka polskiego. T. 1. A-K. T. 2. L-P. — Warszawa: PWN, 2000.